Σημειώσεις

1. R. Penrose, *Ο Νέος Αυτοκράτορας* (:), Εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα, 1994. (*The Emperor's New Mind*, Penguin Books, 1991). Τα αποσπάσματα σε δική μου μετάφραση· υπογραμμίσεις όπως στο πρωτότυπο, pp. 116, 428-430· στην ελληνική έκδοση σσ. 111, 501-503.

2. Ο «ρεαλισμός» αυτός υπερβαίνει έναν άλλον, ασφαλέστερο «ρεαλισμό», ο οποίος αξιώνει ότι τα φυσικά αντικείμενα υπάρχουν ανεξάρτητα από τον παρατηρητή - το φεγγάρι θα είναι στον ουρανό και όταν κλείσω το παράθυρο.

3. *Scient. Am.*, May 1993, «P.A.M. Dirac and the Beauty of Physics», σ. 62.

4. Βλ., π.χ., Brouwer L.E.J: «Historical background, principles and methods of intuitionism», Heyting, A. (ed.): *Brouwer: Collected Works*, Vol. I, Amsterdam 1975, σσ 9-10.

5. Gödel Kurt: «What is Cantor's Continuum problem», P. Benacerraf - H. Putnam (eds.) : *Philosophy of Mathematics*: Selected Readings, New York 1964, 271.

6. P. J. Davis - R. Hersh, *The Mathematical Experience*, Pelican Books, 1983, σ. 52.

7. Βλ., π.χ., M. Kac-S. Vlam, *Mathematics and Logic*, Penguin, 1979. Επίσης, P. J. Davis - R. Hersh ό.π. σημείωση 6, κεφ. 2 και 7.

8. Η έννοια «ομορφιά» γίνεται πιο αξιόπιστη, όταν συνδεθεί με την έννοια της *συμμετρίας*: Ο Weyl απέσυρε με δυσφορία τη θεωρία του (1918), όμως μερικές φυσικές συμμετρίες που υπεδείκνυε αποτέλεσαν, πολύ αργότερα, τον πυρήνα των πολύ επιτυχημένων θεωριών, γνωστών ως *gauge theories*. Βλ. H. Weyl, *Space, Time, Matter*, 1922, Dover (1952), ch. 4 παρ. 35.

Αντράς Γκεντέ: *Η Φιλοσοφία της Κρίσης*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1994

«Η φιλοσοφική συνείδηση της κρίσης και στις δύο όψεις της είναι μια ψευδής συνείδηση: αντιλαμβάνεται την κρίση της αστικής φιλοσοφίας σαν κρίση της φιλοσοφίας και, σαν φιλοσοφία της κρίσης, μεταμορφώνει την κρίση του καπιταλισμού σε μοιραία κρίση του ανθρώπινου είναι. Μέσα στη φιλοσοφική συνείδηση της κρίσης, η παρακμή του αστικού κόσμου και του αστικού πνεύματος μυστικοποιείται. Αυτή η φιλοσοφία θεάται την ίδια τη δική της παρακμή μέσα στον καθρέφτη της παρακμής, αποδίδει την παρακμή στις συνέπειες του λόγου, της επιστήμης και της τεχνικής, στην τραγικότητα της γνώσης και του είναι...» (σελ. 31, 32).

Στο απόσπασμα αυτό μπορούμε να πούμε ότι συμπυκνώνεται η βασική θέση του συγγραφέα: κυρίαρχη αντίληψη όλων των τάσεων της σύγχρονης αστικής φιλοσοφίας, σε αντιπαράθεση με την κλασική αστική φιλοσοφία, τον ορθολογισμό και το διαφωτισμό, είναι η έννοια της κρίσης της φιλοσοφίας και της κοινωνίας γενικά.

Βέβαια, δεν απορρίπτεται μηδενιστικά η διαδικασία συλλήβδην όλων των ρευμάτων, ούτε παραγνωρίζονται οι μεταξύ τους αντιθέσεις. Δεν αποσιωπούνται, επίσης, οι λιγότερο ακραίες τάσεις ή και οι επιμέρους ορθές διατυπώσεις. Όμως αυτές οι διαφοροποιή-

σεις δεν αναιρούν ως κυρίαρχη κοινή έννοια αναφοράς την κρίση της φιλοσοφίας και της κοινωνίας.

Φιλοσοφία της ζωής, πραγματισμός, υπαρξισμός, τεχνολογικός πεσιμισμός, νεοφιλευθερισμός, θετικισμός, θρησκευτισμός, μυστικισμός, διατυπώνουν κοινά δόγματα: ανικανότητα της φιλοσοφίας, της επιστήμης και της λογικής να ερμηνεύσουν τον κόσμο, προτεραιότητα σε ενδόμυχες δυνάμεις, ένστικτα, βούληση, élan vital, ορμές, βίωμα, και, παράλληλα, καταδίκη της τεχνικής, άρνηση της συλλογικότητας και της οργάνωσης, αποθέωση του «εγώ» σ' αντιδιαστολή με το «εμείς», αιωνιότητα της αγοράς, της αμαρτίας, της τραγικής ύπαρξης κ.λπ.

Η αστική φιλοσοφία, και στην πεσιμιστική και στην οπτιμιστική της εκδοχή, μετά την εμφάνιση του μαρξισμού, συνειδητά ή ασύνειδα, άμεσα ή έμμεσα, οφείλει ν' αντιπαρατεθεί μαζί του στο πεδίο της προόδου. Ο μαρξισμός είναι η θεωρία που σε επιστημονική βάση αναλύει τις αντιθέσεις του καπιταλιστικού παρόντος και καθορίζει την αναγκαιότητα και τις προϋποθέσεις ενός ανώτερου διάδοχου σχηματισμού, του σοσιαλισμού. Τα θεωρήματα, λοιπόν, της αστικής ιδεολογίας πρέπει να μιλήσουν για το μέλλον τετραγωνίζοντας τον κύκλο, εμφανίζοντας τον καπιταλισμό ως την τελευταία και αμετάκλητη κοινωνία, είτε σε μια βελτιωμένη εκδοχή, είτε με τον εξωραϊσμό και την αναβίωση του παρελθόντος.

Στην οπτιμιστική εκδοχή η αστική ιδεολογία αναφέρεται στο μέλλον και στην πρόοδο με τη θεωρία των επιμέρους, χωρίς σχέδιο και κατεύθυνση βελτιώσεων, με την «κοινωνική μηχανική» του Πόπερ, με το «κράτος πρόνοιας» που στην πιο θεωρητική του σύλληψη υποτίθεται ότι αλλάζει την κοινωνία, καθώς και με τη θεωρία των δομικών αλλαγών, τον τεχνοκρατικό οπτιμισμό, τη θεωρία της σύγκλισης, την εκλεκτικιστική δανειοληψία από το μαρξισμό ή τις ετερόκλητες συναιρέσεις του μαρξισμού με ασύμβατες θεωρίες (όπως ο υπαρξισμός, ο στρουκτουραλισμός, ο φροϋδισμός, ο χριστιανισμός, κ.ά). Η πιο πρόσφατη απόπειρα να περισωθεί η «αριστερή» εκδοχή της αστικής ιδεολογίας εκφράζεται με την επαναφορά του κονιορτοποιημένου απο τον Μαρξ ηθικού σοσιαλισμού· τουτέστιν με την ταύτιση της σύγχρονης Αριστεράς μ' έναν αστερισμό αξιών που δεν υπερβαίνουν το σύστημα. Εκφράζεται επίσης, με την επεξεργασία και προβολή της νεότευκτης αντίληψης του κοινοτισμού, ο οποίος περίπου προτείνει ένα νέο τρίτο δρόμο, μεταξύ του άκρατου ατομικισμού και του κρατισμού: την αλληλεγγύη, δηλαδή, των ομάδων, των κοινοτήτων.

Στην πεσιμιστική εκδοχή, (φιλοσοφίες της κρίσης) το μέλλον αποκηρύσσεται, καταδικάζεται και προτείνεται η επιστροφή στο παρελθόν: «η προοπτική αυτή του πεπρωμένου στρέφεται προς το παρελθόν με δύο τρόπους: από τη μια πλευρά, η κατάσταση της κρίσης παρουσιάζεται σαν αποτυχία του μέλλοντος, σαν επιστροφή του παρελθόντος και προς το παρελθόν και ανάμεσα στα αίτια που πρέπει να ερμηνεύσουν τη νέα αναταραχή και αμφισβήτηση, εξαίρονται η "ενοχλητική αδράνεια" των πραγμάτων και η υποτιθέμενη αμεταβλητότητα της φύσης του ανθρώπου» (σελ. 11)

Η επιστημονική εγκυρότητα αυτών των θέσεων επιβεβαιώνεται χαρακτηριστικά στην περίπτωση της αναβίωσης, σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, του νεοσυντηρητισμού.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τους νεόκοπους εκπροσώπους του, το παρόν και το μέλλον, στην κατεύθυνση του «κρατισμού» έχει αποτύχει, είναι η πηγή της κακοδαιμονίας,

ενώ η αγορά, από την άλλη, είναι σύμφυτη με την ανθρώπινη κοινωνία, ο εγωϊσμός είναι αμετάβλητη φύση του ανθρώπου, άρα επιβάλλεται η επιστροφή στον ανεξέλεγκτο καπιταλισμό, στην πράξη και, στη θεωρία στους κλασικούς του νεοσυντηρητισμού (Χάγιεκ, φον Μίγες, κ.ά),.

Ακριβώς, ο φόβος για το μέλλον, για την ορθολογική σκέψη, την επιστήμη, τη φιλοσοφία, που στην εσωτερική τους λογική δείχνουν τις ανίατες αντιθέσεις του καπιταλισμού και, επομένως, την ανάγκη ενός κοινωνικού μετασχηματισμού, αναγκάζει την νεοσυμπιστική αστική σκέψη να στρέφεται στο παρελθόν και να το μεταμφιέζει σε μέλλον. Έτσι, εξηγείται η επιστροφή στον Χάϊντεγκερ, στον Νίτσε, στον υπαρξισμό, στη σχολή της Φραγκφούρτης (εννοείται με επίκεντρο τα ανορθόλογα σημεία τους) ή η διατύπωση «νέων» θεωριών, όπως ο μεταμοντερνισμός, η μεταϊστορία, η μεταφιλοσοφία, ο μεταρεαλισμός, που, ακόμα και η ίδια η ετυμολογία τους, δείχνει ότι αποστελούν άρνηση της θετικής, προοδευτικής εξέλιξης στη σκέψη και στην πρακτική και επάνοδο σ' ένα ωραιοποιημένο παρελθόν, που με μια επίφαση ρομαντισμού λυτρώνει το σύγχρονο άνθρωπο από τα δεινά της σύγχρονης τεχνολογίας, της επιστήμης και του κρατισμού.

Για τη μεταμφίεση του παλιού σε καινούργιο, σημειώνει ο συγγραφέας: «Οι μόδες αλλάζουν ακόμα και στη φιλοσοφία τόσο ορμητικά - στην κυκλική πορεία της εμφάνισης, παρέλευσης και αναβίωσης αναπαράγονται μόδες που προγενέστερα φαίνονταν οριστικά καταποντισμένες - τόσο γρήγορα, ώστε οι ύστερες και μελλοντικές μόδες, πρέπει να αναμένονται και να ελέγχονται από τη σκοπιά των απαρχαιωμένων» (σελ. 17).

Η εμπεριστατωμένη ανάλυση από τον Γκεντέ της ταξικής λειτουργίας της φιλοσοφίας της κρίσης ως απολογητικής του καπιταλισμού, δεν χάνει σε αξία στην τωρινή συγκυρία, όπως επιδερμικά μπορεί να υποθέσει κανείς. Απεναντίας, αναπτύσσεται με διάφορες μορφές και εντείνει τη θεωρητική καί ιδεολογική προσπάθεια ώστε στη λογική της κρίσης να συμπεριλάβει, άρα και να εκμηδενίσει, το μαρξισμό.

Το βιβλίο του Γκεντέ αν και γράφτηκε στη δεκαετία του '70 και το τελευταίο μέρος «Η κατηγορούμενη επιστήμη» (σελ. 569) στη δεκαετία του '80· στα ελληνικά όμως εκδόθηκε μόλις το Φλεβάρη του 1994. Έχουν, δηλαδή, μεσολαβήσει τα κοσμοϊστορικά γεγονότα της κατάρρευσης των αυτοαποκληθέντων σοσιαλιστικών καθεστώτων και της πτωτικής πορείας του εργατικού και επαναστατικού κινήματος ανά τον κόσμο.

Σε μια τέτοια συγκυρία, ίσως ηχεί οξύμωρο οι μαρξιστές να μιλούν για αστική συνείδηση της κρίσης που «παραμένει βαθιά προσηλωμένη στα βαθύτερα στρώματα και ρεύματα της σημερινής ύστερης αστικής συνείδησης» (σελ. 23). Και τούτο, γιατί η «απουσία» αντίπαλου δέους φυσικό θα ήταν να πληρώνει με αισιοδοξία και αυτοπεποίθηση την αστική φιλοσοφική και την καθημερινή συνείδηση, για την ιστορική εδραίωση και πορεία του καπιταλισμού.

Όμως, όπως παρατηρεί εύστοχα ο Γκεντέ, παρά την «ευφορία που έχει προκληθεί από τη μέθη της νίκης», ο ανορθολογισμός και η μοιρολατρία δείχνουν να αυξάνουν την επίδρασή τους.

Η ήττα της ριζικής κοινωνικής μεταβολής, το ξεθώριασμα της σοσιαλδημοκρατικής προοπτικής, η σήψη των πολιτικών ηθών, η ανεργία, η φτώχεια, η καταστροφή του περιβάλλοντος, η διάχυση μιας αίσθη-

της ανικανότητας του συστήματος και των εκπροσώπων του να εξαγάγουν τον καπιταλισμό από τη χρόνια κρίση του, αλλά και να λύσουν προβλήματα καθημερινότητας και βιοτικού επιπέδου, φορτίζουν με απογοήτευση και αίσθημα αδιεξόδου ευρύτερες μάζες. Η αντίληψη αυτή αναζωπυρώνεται και στην ιδεολογική της έκφραση. Εκφράζεται με την αναζωογόνηση των αναφορών και του θαυμασμού για τον Νίτσε, ιδίως, για τον Χάιντεγκερ και για άλλους εκπροσώπους της αστικής φιλοσοφίας της κρίσης, καθώς και από την αναθέρμανση της θρησκευτικής επιρροής - και σ' ορισμένες περιπτώσεις του θρησκευτικού φανατισμού και των παραθρησκευτικών ομάδων - ,του σωβινισμού και του ρατσισμού, της μανίας για τη μαντεία και τα ζώδια, της παραψυχολογίας και του μυστικισμού.

Έκφραση της φιλοσοφίας της κρίσης - και γενικότερα της αστικής φιλοσοφίας - είναι η επιδίωξη να εμφανίζεται η κρίση ως καθολική, να περιλαμβάνει και το μαρξισμό. Πρόκειται για πάγια επιδίωξη που, λόγω των εξελίξεων, ενισχύεται και μάλιστα χωρίς τις συγκροτημένες φιλοσοφικές αναλύσεις και πολεμικές του παρελθόντος, αλλά, συνήθως, με αγοραίο πραγματιστικό τρόπο: ό,τι αποτυγχάνει δεν είναι αληθινό. Εύστοχα παρατηρεί ο Γκεντέ ότι η αστική συνείδηση εξάγει το εσφαλμένο συμπέρασμα πως «η σοσιαλιστική ριζική μεταβολή έχει αποτύχει μια για πάντα, ότι δεν υπάρχει ιστορία πέρα απ' τη φιλελεύθερη δημοκρατία, ότι η θεωρία του μαρξισμού, μαζί με όλη τη φιλοσοφία του, έχει τελειώσει οριστικά και αμετάκλητα» (σελ. 23).

Η απάντηση για τον Γκεντέ στα θεωρήματα για το «τέλος της ιστορίας» και του μαρξισμού δεν είναι η αυτάρεσκη εμμονή σε θεοποιημένα κλισέ, ούτε η απλή αφαίρεση των στρεβλωτικών προσχώσεων του φιλοσοφικού ή του πολιτικού οπορτουνισμού, ούτε η ένωση, με διάφορες μορφές και προσχήματα, του μαρξισμού με αντίπαλα αστικά ιδεολογήματα. Όπως διατυπώνει με κρυστάλλινη σαφήνεια ο ίδιος, «στο νέο ξεκίνημα, στη νέα αρχή βρίσκεται και η δυνατότητα της αποβολής των βαθιά ριζωμένων κλισέ μας, των θελκτικών απλουστεύσεων, της εξουδετέρωσης των λαθεμένων στερεοτύπων και των πραγματιστικών - μη ιστορικών βιαστικών συμπερασμάτων, η δυνατότητα νέων θεωρητικών πρωτοβουλιών και σημείων εκκίνησης». Εμμονή λοιπόν του μαρξισμού στα όποια επιστημονικά κεκτημένα, απαλλαγή από στοιχεία ξένα προς τη λογική του, αλλά και δημιουργική ανάπτυξη του, «νέες θεωρητικές πρωτοβουλίες». Αυτή είναι η συγκροτημένη και αισιόδοξη προοπτική που διανοίγει ο Γκεντέ.

Ο συγγραφέας, αναλύοντας διεξοδικά και τεκμηριωμένα τα ρεύματα και τις σχολές της αστικής φιλοσοφίας της κρίσης, στις κλασικές αλλά και στις σύγχρονες μορφές τους, επισημαίνει τις ταξικές τους καταβολές, αλλά αναλύει πειστικά και την αντιεπιστημονική τους ουσία· σ' αυτά τα θεωρήματα, όπως και γενικότερα στην αστική φιλοσοφία, μόνο η μαρξιστική κοσμοθεωρία μπορεί να αντιπαρατεθεί αποτελεσματικά, με την προϋπόθεση, όπως υπογραμμίζει ο Γκεντέ, ότι θα είναι «μια ζωντανή και αναπτυσσόμενη επιστημονικο-θεωρητική ολότητα» (σελ. 496).

Δημήτρης Γρηγοράκουλας